

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXVI, кн. 1, 2024 г.
Научна конференция „Ролята на фамилия бизнес за устойчиво развитие“
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LXVI, book 1, 2024
Scientific Conference "The role of family business for sustainable development"

[DOI: 10.22620/sciworks.2024.01.009](https://doi.org/10.22620/sciworks.2024.01.009)

**СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ДЕЙНОСТИ РАЗКРИВАЩИ
ПОТЕНЦИАЛА НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
DISCLAIMER OF SOCIO-ECONOMIC ACTIVITIES
THE POTENTIAL OF RURAL AREAS**

**Петър Маринов, Даниела Цвяткова
Petar Marinov, Daniela Cviatkova**

Институт по аграрна икономика към ССА - София
Institute of Agrarian Economics at SSA - Sofia

E-mail: tea4er@mail.bg

Резюме

Настоящият доклад представя част от социално-икономическите дейности (по КИД – 2008) в селските райони, като основополагащи процеси за потенциал, развитие и устойчивост. Авторите се облягат на официални емпирични данни за сектори Образование и Хуманно здравеопазване и социална работа в селските райони на Южен централен район в България. Целта на доклада е, използвайки LI – Локализационен индекс, широк набор от съвременни методи за изследване, като представителни резултати от НСИ, резултати от емпирични социологически изследвания, кабинетни проучвания, графичен метод и др, да се докаже, че именно образованието и наличието на качествено хуманно здравеопазване са основополагащи за просперитет на българските селски общини.

Ключови думи: Локализационен индекс, селски райони, образовани и хуманно здраве

Abstract

The present report presents part of the socio-economic activities (according to CED - 2008) in rural areas, as fundamental processes for potential, development and sustainability. The authors rely on official empirical data for the Education and Human health and social work sectors in the rural areas of the South-Central Region in Bulgaria. The purpose of the report is, using the LI - localization index, a wide range of modern research methods, such as representative results of NSI, results of empirical sociological studies, office studies, graphic method, etc., to prove that it is education and the availability of quality human health care are fundamental for the prosperity of the Bulgarian rural municipalities

Key words: location index, rural, educated and human health.

ВЪВЕДЕНИЕ

Регионите за планиране на ниво NUTS 2 в страната са определени с изискване на Решение ЕО № 1059/2003, който формира единна правна рамка на регионалната стратегия в ЕС. Създадените шест региона за планиране у нас, които не са административно-териториални единици, имат за цел да подпомогнат „планирането, програмирането, управлението, ресурсното осигуряване, наблюдението и оценката на регионалното развитие“ (ЗРР, 2008). Южният централен район е разположен в южната част на страната, неговото астрономическото положение е между: $42^{\circ}40' / 41^{\circ}14'$ с.г.ш. и $23^{\circ}35' / 26^{\circ}25'$ и.г.д. Крайна северна точка е община Карлово – Троянски проход, 1525 м.н.в. $42^{\circ}40'$ с.г.ш., крайна южна точка е връх Вейка (Гюмюрджински Снежник), с. Горно Къпиново, община Кирково, $41^{\circ}14'$ с.г.ш. Крайна западна точка е с. Бозьова община, Велинград $23^{\circ}35'$ и.г.д., крайна източна точка на селските райони в Южен централен район е община Свиленград, където се пресича долината на р. Тунджа и северната граница на Република Турция – $26^{\circ}25'$ и.г.д. От физикогеографска гледна точка на север районът обхваща билините централни части на Стара планина, на юг Западни и Източни Родопи. На запад граничи с планините Рила и Пирин, а на изток границата достига долината на р. Тунджа. Площта на региона е 22 306 км², което представлява 20,2 % от територията на страната, земеделските територии са 47,6 %, горските – 45,8 %, а урбанизираните пространства заемат 3,8 %. Територията заета от селските общини до 2021 г., е съставлявала 18 219,14 км² или 81,67% от района. След приемането на (СПРЗСРРБ 2023-2027), селските общини заемат 13 480,4 км² или 60,43% от площта на Южен централен район.

Селската социална сфера представлява част от обществено-икономическия комплекс, обусловена от динамични промени в политическия, икономическия и обществен социален живот на страната двугодишната пандемия, инфлацията и усложняването на военните конфликти поставят нови приоритети и изисквания към качеството на здравните и социалните услуги. Социалните инфраструктури се създават за повишаване на социалния комфорт и насърчаване на икономическата активност на населението в селските общини. България е изправена пред предизвикателства по отношение на редица социални показатели. Тя все още е на първите места по най-голям брой на хората, живеещи в риск от бедност или социално изключване, както и по високите равнища на неравенство по отношение на доходите.

Системата на образованието и обучението продължава да е изправена пред големи трудности, в това число осигуряването на качествено приобщаващо образование и справянето с преждевременното напускане на училище (Mihailova and Ivanov, 2022). Нивото на цифровите умения на населението продължава да е ниско, а това най-много си пролича в COVID пандемията. Продължават да съществуват големи регионални и пространствени различия. Равнищата на доходите се различават значително най-вече между градските и селските райони; разликата в дохода на домакинствата между жителите от селските и градските райони е една от най-силно изразените в ЕС. Потенциалът на социалната сфера в селските райони

е комплекс от ресурси, разположени на дадена територия – човешки, материални, природни, които участват в процеса на социално развитие, а също така включват и финансови ресурси, използвани за растежа и повишаване степента на качество на човешкия живот. Освен икономическия растеж, социалната инфраструктурата допринася и за, намаляване на бедността, развитие на селското стопанство и регионално развитие, (Yarkova 2020) установява, че социалната инфраструктура и нейното развитие формират селските територии, качеството на живот и брой население. И тук най- ценното е необходимостта от провеждане на мерки и политики, насърчаващи инвестициите в социални сектори за съживяване и разнообразяване на икономиката и не на последно място – добро местно управление. Развитието на селските райони е „вторият стълб“ на общата селскостопанска политика (ОСП), която подсилва „първия стълб“ на подпомагането на доходите и пазарните мерки чрез укрепване на социалната, екологичната и икономическата устойчивост на селските райони. Политиката за устойчивото развитие на СР чрез три дългосрочни цели се стреми за: 1) укрепване на конкурентоспособността на земеделието и горското стопанство; 2) осигуряване на устойчивото управление на природните ресурси и на дейности, свързани с климата и 3) постигане на балансирано териториално развитие на икономиките и общностите в селските райони, включително създаването и поддържането на заетост (Agriculture and rural development, 2021-2027). На тази база, моделирането на социално-икономическото развитие и укрепването на СР в ЮЦР може да стане чрез открояване на спецификите, върху които са построени изследванията, анализите, изводите и решения на проблемите от геодемографски, социален и икономически характер, свързани със социума.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

При обработката на материала авторите използва за основа възприетата в България дефиниция на СР: „...селски райони – общини от (LAU 1), в които няма населено място с население над 30 000 души...“ (ПРСР 2007 – 2013 г.), преpraща към Закона за регионалното развитие от 31.08.2008 г., Глава втора – Териториална основа на регионалното развитие, чл. 4. (2), (4) и (5) (Доп. - ДВ, бр. 21 от 2020 г., в сила от 13.03.2020 г., (ЗРР, 2008).

Целта на научното изследване е насочена към част от нефинансовите предприятия по сектори по класификацията (КИД – 2008) от неземеделските дейности в СР на Южния централен район в сферата на услугите: Образование (P) и Хуманно здравеопазване и социална работа (Q) в СР на ЮЦР за период от 2010 - 2023 година.

Разработката използва индекса за локализация (LI), индикатор, който анализира социално-икономическите дейности на регионално ниво (Isard, 1956). Индекса се прилага при съпоставяне на числовите стойности, получени при изследването на социално-икономическите статистически данни. При прилагане на LI, получения коефициент, ако е по-голям от 1 (единица) изследвания сектор, дейност или социална структура имат специализация в съответната територия. Съответно при коефициент по-малък от единица, липсва или има малка специализацията на съответната дейност в ареала.

Където:

$$LI = (Yj / Kj) / (Pj / Vj)$$

LI - индекс на локализацията

Yj - заети лица/нефинансови предприятия в СР по области

Kj – заети лица/нефинансови предприятия в сектор Услуги в областта

Pj – заети лица/нефинансови предприятия в сектор на страната

Vj – заети лица/нефинансови предприятия в сектор Услуги на страна

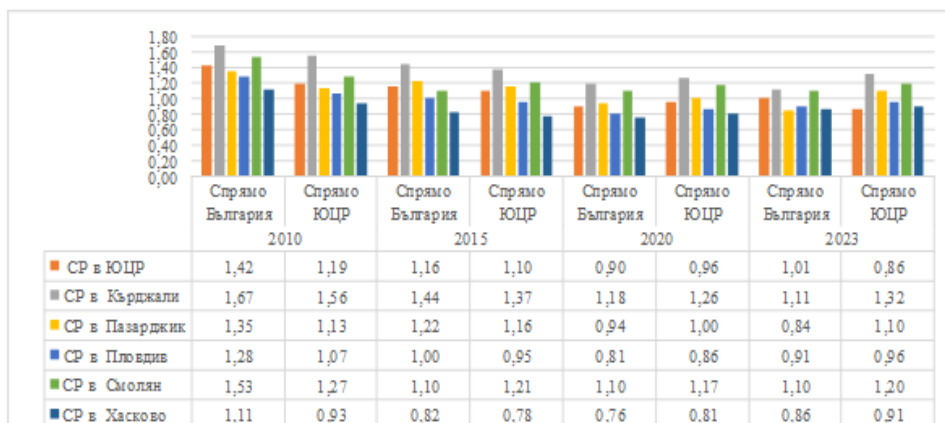
При изследването е използвана Европейската класификация NUTS, както и ЗРР на България, статистическа информация от НСИ за брой нефинансови предприятия за период от 2010 до 2023 г., по КИД. – 2008. Изследване е приложимо, прилагайки сравнителен анализ, между на страните на ЕС при по-малки административно териториални единици. При обработване на анализите, изводите и статистическата информация е използван Microsoft Word и Excel.

РЕЗУЛТАТИ

Структурите (инфраструктурата) в сектор Образование (P) в СР на ЮЦР на предучилищното образование са добре развити по цялата територия на района за посочения период на изследването. Осигуреността с детски градини, преподаватели и места в детските градини е сравнително добра. През учебната 2018/2019 г. в района функционират 382 самостоятелни детски градини с директор. В тях са записани 42 732 деца, от които 20 684, или 48,4%, са момичета. В сравнение с 2011 г., броят на децата намалява с 4,5 %. В ЮЦР през учебната 2018/2019 г., учебни занятия се водят в 435 общообразователни и специални училища. В сравнение с 2011 г., училищата намаляват с 36 поради закриване или преобразуване. Учениците са 115 540 и в сравнение с 2011 г., намаляват с 8 092 (СПРЮЦР 2021-2027).

За СР на ЮЦР за целия период на изследване, LI за НФП за сектор Образование (P), отчита коефициент над единица има специализация. След 2020 г., стойностите падат под 1, спрямо района и страната. За 2010 г., общия брой на нефинансови предприятия в селските общини на района са 179 и нарастват до 188 за 2020 година. За последната година от изследването индекса спрямо страната е малко над единица и района малко под единица. Варирането на числовия показател се свързва с броя на персонала и учащите в този сектор, но неговото движение не оказва съществено влияние на НФП.

Селските райони на област Кърджали, LI за този сектор за периода на изследване 2010-2020 г., също се отчита коефициент над единица има специализация в този сектор. Характерна особеност за цялата област е големия брой на защитени училища и ДГ който попадат в Решение на МС 23/22.01.2024 година. От общо 27 нефинансови предприятия за 2020 г., за СР на областта 19 броя попадат в по-горе посоченото Решение на МС. За последната година LI запазва специализацията на сектора спрямо страната и района.

Фигура 1. Нефинансови предприятия от сектор Образование (Р) по области в селските райони на Южен централен район за 2010 – 2023

Figure 1. Non-financial enterprises from the Education sector (P) by district in rural areas regions of the South-Central Region for the period 2010 – 2023

Източник: НСИ – Демографска статистика и изчисления на авторите

Source: NSI - Demographic statistics and authors' calculations

Селските общини за област Пазарджик за периода на изследване, LI е над единица, което показва специализация на НФП. За 2010 г., броя на НФП за СР е 33, като той нараства до 35 за 2020 г. и 16 от тях попадат в Решението на МС 23/22.01.2024 година. Коефициента за последната година в сектора се запазва, на база „защитени училища и детски градини“ в СР на областта.

За СР на област Пловдив до 2015 г., LI за НФП се отчита коефициент над единица има специализация. За 2020 г., LI е под единица, коефициента намаля спрямо страната и района, като за същата година броя на НФП в селските общини е 62 и само 9 попадат в Решение на МС 23/22.01.2024 година. За последната година от изследването коефициента е малко под единица за СР, това се дължи малкия брой ученици и от тук закриването на училищата. В изследваните територии има малък брой НФП защитени от по-горе посочената държавна наредба..

При СР на област Смолян, LI отчита коефициент малко над единица има специализация за периода на изследване. Броя на НФП не се променя в рамките на тринадесет години за 2010 е 35 и за 2020 е 36 и се запазва до 2023 година. За последната година индекса е над единица, но това е пак на база от по-горе посоченото държавно постановление. От всички НФП в областта, попадат в Решението на МС 23/22.01.2024 година.

За СР на област Хасково, LI за 2010 г., отчита специализация, за следващите години индекса е под единица в спрямо страната и района. Предприятията запазват своя брой през периода на изследване, но се увеличават общия брой на същите в регионален и национален план. В селските общини общия брой на НФП за 2010 г., е 27 за 2020 г., е 28, от тях за последната посочена година 11 попадат в Решението на МС 23/22.01.2024 година. За последната 2023 г., индекса на специализация спрямо страната и

района е под единица, като отново трябва да се отчетат фактите за спада на населението в детеродна възраст, висока миграция и броя на НФП попадащи в по-горе посочената държавна наредба.

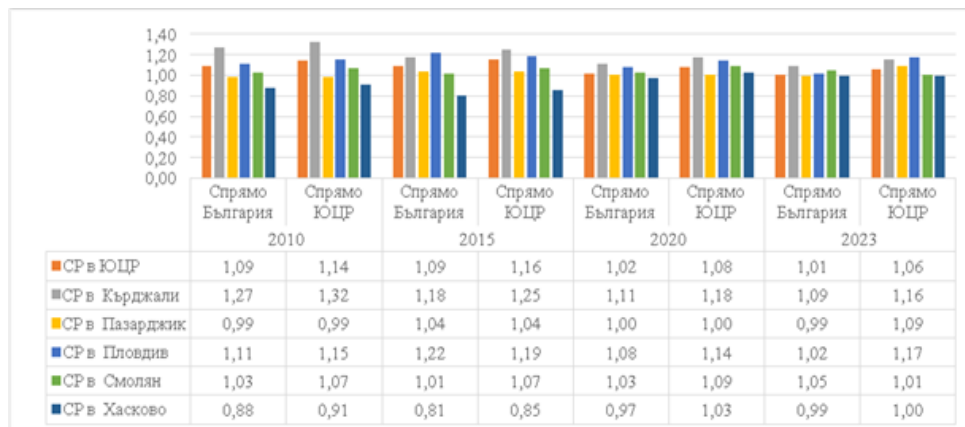
Предлагането на повечето видове социални услуги в рамките на територията е недостатъчно, което налага по-нататъшни инвестиции. Това е проблем най-вече в по-малките и селските общини, където съществува сериозен недостиг на услуги за деца и възрастни, особено за домашни грижи, дневни грижи, мобилни и интегрирани услуги. Услуги се предоставят главно според наличието на ресурси, вместо според потребностите на уязвимото лице. Разпокъсаността на предоставянето на услуги намалява ефективността на предоставяната от тях подкрепа, тъй като интегрираните услуги могат да решават едновременно различни проблеми сред уязвимите групи от населението. В същото време секторът на социалните услуги - Нефинансови предприятия от сектор Хуманно здравеопазване и социална работа (Q) в селските райони на Южен централен район страда от голямо текучество на персонала, ограничено обучение и ниски стандарти за квалификацията на социалните работници. Една от най-важните области е развитието на нови сфери на дейност в селските територии, а именно диверсификацията на селската икономика.

За СР на ЮЦР за целия период на изследване, LI за НФП за сектор (Q), коефициента отчита стойности малко над единица. Има специализация спрямо страната и района. Основната причина е запазването на здравните служби в СО, изпълняващи социална функция спрямо останалото население в тях. В рамките на тринадесет години, индекса отчита минимални изменения, което визуализира факта, че здравните служби запазват свита численост на база брой население.

За СР на област Кърджали LI, отчита стойности над единица за целия период на изследване спрямо страната и района. През първите години на изследването индекса е по-висок в сравнение с последните години от изследването, на база по-голям брой население и съответно повече здравни служби обслужващи неговите потребности.

За селските общини на област Пазарджик, LI през първата година на изследване е малко под единица, спрямо страната и района. През следващия период до края, индекса е в границите до единица, има специализация спрямо страната и района. Причината за ниския индекс се дължи на обезлюдяване на една част от СР и релефната особеност на териториите. Поддържането на здравни служби се базира и на факта, че в тези райони има множество планински курорти, които са задължени да поддържат този вид социална дейност на своите територии.

За СР на област Пловдив за целия период на изследване индекса отчита стойности над единица, има специализация спрямо страната и района. Сектора поддържа здравните служби в СР, поради високия брой население останало в тях в сравнение с останалите СО от страната. Близостта на голямо урбанизирано селище, сравнително добре развита инфраструктура и социално-икономическия потенциал на тези пространства създават условия за поддържането на този сектор.

Фигура 2. Нефинансови предприятия от сектор Хуманно здравеопазване и социална работа (Q) по области в селските райони на Южен централен район за периода 2010 – 2023 година

Figure 2. Non-financial enterprises of the Human Health and Social Work (Q) sector by district in the rural areas of the South-Central Region for the period 2010 - 2023

Източник: НСИ – Демографска статистика и изчисления на авторите
Source: NSI - Demographic statistics and authors' calculations

За селските общини на област Смолян LI за целия период на изследване за сектор (Q), отчита стойности малко над единица, което показва специализация спрямо страната и района. Поддържането на здравни служби се базира и на факта, че в тези райони има множество планински курорти, който са задължени да поддържат този вид социална дейност на своите територии.

При СР на област Хасково индекса отчита стойности малко под единица за целия период на изследване с изключение на последните две години спрямо района – над единица. Причината за ниските на LI се дължат на обезлюдяването на СР, липса на кадри за поддържането на този сектор и редица социално-икономически процеси оказващи пряко или косвено влияние. През изминалия планов период са реализирани редица проекти, осигуряващи различни социални услуги в общността, насочени към обслужване предимно на възрастни с увреждания и стари хора. Предвид демографската ситуация в района и негативната тенденция по отношение на възрастовата структура е необходимо да се предвиди разширяване на обхвата и обема на предлаганите услуги..

Част от предлаганите услуги ще трябва да се развиват и в новия програмен период 2027 +. предвид застаряване на населението, неговия здравен статус, както и други социални фактори. Развиването на нови социални предприятия и подобряването на качеството на мрежата от социални услуги, въвеждането на принципи на работа и взаимодействие, насочени към ефективност и ефикасност могат да бъдат постигнати чрез: 1) Разработване

на отделни национални демографски политики за секторите на здравеопазването и образованието, включително подпомагане на ученето през целия живот; 2) Провеждане на специализирани обучения на медицинските специалисти и специалистите в областта на социалните услуги; 3) Подпомагат служителите в социалните предприятия, насърчават социалното предприемачество и гарантират справедливи условия на труд; 4) Подобряване на достъпа до публично и частно финансиране, включително до фондовете на ЕС; 5) Разработване на проекти по различни донорски програми от местно самоуправление, социални партньори и с представители на гражданското общество, като се предприемат мерки за оптимизиране на работата на социалната инфраструктура; 6) Осигуряване на безплатни профилактични прегледи от специалист (освен личния лекар) за най-широко разпространените болести по пол, възраст и други фактори; 7) Използване на нефинансови стимули за мотивиране на малцинствените групи за включване към образователната структура чрез въвеждането на добри практики Terziev, 2014).

ИЗВОДИ

Селските райони през следващите десетилетия ще се окажат притегателни места за живеене, поради редица природни, екологични и социални причини. Това са пространства, които създават благоприятни условия за развиване на редица социално-икономически дейности на база природен потенциал, който се явява алтернатива на конвенционалните ресурси (Mitropoliya, 2014). Селските райони дават възможност да се развиват редица дейности, извън приетите свързани със селското и горско стопанство, а именно неземеделски дейности, формиращи БДС, създаване на работни места за населението в трудова и детеродна възраст. Социалната инфраструктура е ключов фактор намаляване на бедността, подобряване качеството на живот и постигане на социално-икономическо развитие в селските общини. Чрез осигуряване на достъпа на населението до здравеопазване, публични услуги и създаване на по-добра среда за живот и работа се цели смекчаване на тенденцията за обезлюдяване на тези райони. Увеличаването на инвестициите в уменията, образованието, обучението и социалното приобщаване е важно за подобряването на производителността и за генерирането на дългосрочен приобщаващ растеж. Постоянно високото равнище на ранно напускане на училище и ниските образователни резултати на част от населението подчертават необходимостта от значителни инвестиции, особено в образованието в ранна детска възраст, училищното и професионалното образование и обучение, включително в съответните инфраструктури. Активно приобщаване и целенасочена подкрепа за уязвимите групи, както и подобряването на достъпността и качеството на интегрирани социални и здравни услуги като същевременно се отдава дължимото внимание на географските социално-демографски различия. Показването на проблемите на социалната сфера в селските райони дава основание да се формира извода, че подходящи „добри практики“ и механизми, биха могли да бъдат мултиплицирани и в България: ясни, единни и конкретни принципи за всички райони.

БЛАГОДАРНОСТИ

Изказваме своята благодарност за финансовата подкрепа на Националната научна програма „Интелигентно производство на растения“ към Компонент 4: Изкуствен интелект и цифрови технологии – двигател на иновативни системи за управление, секторна динамика и промяна в качеството на живот. РП 4.3. Развитие на селските райони и човешки капитал, движени от изкуствен интелект и цифрови технологии.

REFERENCES

- Agriculture and rural development. (2021-2027). Retrieved from https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/rural-development_bg?prefLang=bg
- https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en
- https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en
- https://www.ncrdhp.bg/wpcontent/uploads/2020/03/RSPR_SCR_03.2020.pdf
- https://www.territorialagenda.eu/files/agenda_theme/agenda_data/Territorial%20Agenda%20documents/TerritorialAgenda2030_201201.pdf
- Isard, W. (1956). Location and Space-Economy. A General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade and Urban Structure. Published Jointly by The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley & Sons, Inc., New York. Library of Congress Catalog Card Number: 56-11026.
- Klasifikatsia na ikonomicheskite deynosti* - 2008. <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/KID-2008.pdf>
- Mihailova, M., Ivanov, B. (2022) MAP Position Paper (Bulgaria, Sofia) - Social dimension of rural areas
- Mitropoliya, D., (2014) National Military University "Vasil Levski", 2014, pages 228-239.
- Natsionalen statisticheski institut. Prebroyavane (2011),(okonchatelni dannii).* <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf>
- Programa za razvitie na selskite rayoni (2007-2013 g.).* https://www.mtc.government.bg/sites/default/files/programa_razvitie_selski_raioni_2007_2013_r.pdf
- Strategicheski plan za razvitie na zemedeliето i selskite rayoni 2023-2027* <https://www.mzh.government.bg/bg/obsha-selskostopanska-politika-2021-2027-g/strategicheski-plan-za-razvitie-na-zemedeliето-i-selskite-raioni/>
- Terziev, V, (2014) Полята на социалната политика в икономическото развитие (Role of Social Policy in Economic Development) (June 27, 2013). Venelin Terziev, Sevdalina Dimitrova. The role of social policy in economic development. In: Jubilee Scientific Conference 2014 "100 Years of Aviation Education in Bulgaria", Dolna Mitropoliya, National Military University "Vasil Levski", 2014, pages 228-239.

Yarkova, T.M. (2020). Basic aspects of rural social infrastructure development. *International Review*, 3–4, 98–104.

Zakon za regionalното razvítie v sila ot 31.08.2008 g., Obn. DV. br. 50 ot 30 May 2008 g., izm. DV. br. 51 ot 1 Yuli 2022 g.